

OSMANLI DEVLETİ'Nİ BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA HAZIRLAYAN SÜREÇ: SİYASİ VE ASKERİ KONJONKTÜR İNCELEMESİ (19-20.YÜZYIL)

THE PROCESS OF PREPARING THE OTTOMAN EMPIRE FOR THE FIRST WORLD WAR: POLITICAL AND MILITARY CONJUNCTIVATION EXAMINATION (19th - 20th CENTURIES)

Mehmet KAYIRAN¹

Çağlar SOLMAZ²

Özet

19.yüzyılın ilk yarısının başlarında zorlu savaşlar silsilesine giren Osmanlı Devleti, 20.yüzyıla kadar kendisini muharebe meydanlarında bulmuş, bu muharebelerin bazılarında yenilgi ile ayrılırken bazılarını galibiyet ile sonuçlandırmıştır. Muharebeleri neticeye ulaştıran antlaşma masalarına kazanan ve elinde diplomatik koz bulundurarak oturmak isteyen Osmanlı Devleti bu doğrultuda revize edilmiş alafranga bir ordu oluşturmak istemiştir. Çağa uygun reform hareketlerini ilk olarak ordunun üzerinde uygulayan Osmanlı Devleti, askeri başarılarla doğru orantılı bir şekilde siyasi başarıların önünün açılacağını tasavvur etmiştir. Bu anlayış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam ederek devlet politikası haline getirilmiştir.

Bu çalışma, 19.yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi süreçleri ve askeri değişimleri incelemeyi amaçlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Siyasi Konjonktür, Askeri Modernleşme, Batılılaşma, Diploması

Abstract

Ottoman Empire which had entered the challenging wars series at the beginnings of the first half of the 19th century, have found itself in battlefield until 20th century while it has been leaving with defeat from some of this wars it has concluded others with victory. Ottoman Empire which was desiring to enter into agreements that brings wars to an end, as a winner and by having advantageous in its hands, had wanted to constitute a revised army. Ottoman Empire that had applied the avant-garde reform movements to the army firstly, had envisioned that the political success will come with the military success proportionally. This conception had been become as government policy by proceeding until First World War.

This study aims to examine the political processes and military evolutions which occurred in Ottoman Empire from 19th century to First World War.

Key Words: Ottoman Empire, Political Conjunction, Military Modernization, Westernization, Diplomacy.

¹ Dr. Öğr. Üy. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Tarih Bölümü, E-Mail: mkayi@ogu.edu.tr, Gsm: 0535 972 79 03

² Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi-Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-Mail: caglarsolmaz7@gmail.com, Gsm: 0507 222 08 61

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan yenileşme ve değişim hareketleri, 19. Yüzyılın ikinci yarısında daha kapsamlı bir şekilde devam etmiştir. Karakteri itibariyle semi-constitutional yani yarı anayasal bir belge olma özelliği taşıyan Tanzimat Fermanı,¹ dış politikada birçok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarını çözmeyi amaçlasa da yetersiz kalmıştır.

Tanzimat'tan evvel III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut ile daha radikal ıslahatlarla çözüm üretmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti tebaasındaki azınlıkların ayaklanmalarına engel olmayı amaçlamıştır. Nitekim 1789 Fransız İhtilali ile dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik ideolojisinin çok uluslu bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'ne sirayet etmemesi mümkün olmamıştır. Balkan coğrafyasında yaşayan milletler arasında başlayan ayaklanmalar Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Avrupa Devletlerinin de müdahalesiyle Balkan milletlerinin konumu sürekli yeni bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İlk değerlendirme olarak kabul edebileceğimiz 1812 yılında Sırlara Bükreş Antlaşması ile verilen siyasi ayrıcalık, 1829 Edirne Antlaşması ile özerkliğe evrilmiştir. Aynı antlaşmada Yunanlılar ise bağımsızlığını ilan etmiştir.

1. 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Siyasi Süreçler

1829'da Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ve Sırbistan'ın özerklik kazanmasının akabinde gayrimüslim tebaa arasındaki bağımsızlık faaliyetlerinin nüveleri Osmanlı Devleti içerisinde bulunan diğer etnisitelerde de oluşmaya başlamıştır. Bu etnik gruplar sadakatlerini kendilerine hamilik yapabilecek diğer devletlere yöneltmeye başlamışlardır.²

Tanzimat hareketi ile de istediği sonuca ulaşamayan Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın ikinci yarısında dramatik sonuçlar yaşamaya devam etmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasının ardından on beş yıllık bir sükûnet ortamı oluşmuş, devlet bu süreçte uygulamaya çalıştığı ıslahat hareketleri ile ilgilenmiştir. Bu dönemde Eflak ve Boğdan'da, Suriye ve Lübnan'da bazı isyanlar ile mülteciler sorunu gibi problemler ortaya çıksa da bunlar Osmanlı Devleti'ni yıpratmamıştır. Ancak Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerini tekrar

¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusuna Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 377.

² Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** (2001), İletişim Yayınları, C.1, s.91.

faaliyete geçirmesi Osmanlı Devleti'ne sorun teşkil etmiş ve büyük bir Avrupa savaşının çıkmasına sebebiyet vermiştir.³

Ruslar, Yunan isyanını başarıya dönüştürerek İngiltere ve Fransa ile birlikte bağımsız Yunanistan'ın garantör devleti⁴ olduktan sonra kendilerini Ortodoksların hamisi olarak görmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne Mehmet Ali Paşa ile olan savaşında yardım ederek Osmanlı'nın da hamisi olmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile olan yakınlığı Rus Çarı I. Nikola'nın hoşuna gitmemiştir. Çar Nikola'nın Petersburg'daki İngiliz elçisine hasta adamın ölmekte olduğunu ve önlem alınmazsa bütün devletlerin bunun sonucundan etkileneceğini belirtmesine rağmen elçi, hasta adam tedavi edilebilir diyerek İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavır aldığını ortaya koymuştur.⁵

Bu sıralarda siyasi konjonktür Rusya'nın aleyhine dönmüştür. Balkan milletleri üzerinde Rus ajanların etkisi, Osmanlı'nın uğraştığı iç sorunlar ve Avrupa devletlerinin 1848 İhtilalleri sonucu yaşadığı sıkıntılar, Rusya'nın olası bir Osmanlı parçalama politikasına uygun bir zemin oluşturmuştur. İngiltere'nin ise Osmanlı toprak bütünlüğünden vazgeçmemesi Rusları Osmanlı'ya karşı tek başına hareket etme mecburiyetinde bırakmıştır.⁶

Rusya bir müddet anlaşma zemini aradığı İngiltere'den artık ümidini kesmiş ve Osmanlı'nın üzerine yalın yürümeye karar vermiştir. İlk olarak Kutsal Yerler Sorununu ortaya atarak kaotik bir ortam yaratmak istemiştir.

Kutsal Yerler Sorunu, Kudüs ve civarında bulunan ve Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen yerlerde Ortodokslar ve Katolikler arasında meydana gelen daha fazla ayrıcalık isteme bahanesinden doğmuştur. 1847 yılında İsa'nın doğduğu yer olan Beyt-ül Lahim adı verilen yerde gümüş yıldızın kaybolması, Ortodokslar ve Katolikler arasında ihtilaf yaratmış, her iki mezhep de suçlu birbirlerinin üzerine yıkmıştır. Katoliklerin koruyucusu olarak Fransa, Ortodoksların koruyucusu olarak Rusya, konuyu kendi politik çıkar ve manevralarına hizmet ettirmeye çalışmışlardır. Zamanla Fransa ile Rusya arasında bir gurur mücadelesi şeklini alan bu sorun, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni taksim etmek için ortaya çıkardığı bir bahane haline

³ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 227.

⁴ Richard Clogg, **Yunanistan'ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 53.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 219-222.

⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1985, s. 152-153.

gelmiştir. Çar I. Nikola bir müddet sonra Prens Mençikof'u elçi olarak İstanbul'a göndermiş ve bazı taleplerde bulunmuştur.⁷

Mençikof, Bab-ı Âli'den Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Yerler sorunundaki taleplerinin onaylanmasını ve Ortodoksların Rusya tarafından himaye edilmesine dair bir antlaşma yapılması talebinde bulunmuştur. Bu istekler İngiltere tarafından uzlaşmaya açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş, ancak Mençikof, Çar'dan aldığı emir doğrultusunda isteklerinden vazgeçmemiş ve Osmanlı'dan yeni bir istekte daha bulunmuştur. Bu isteğe göre Osmanlı sınırları içerisinde hayatlarını idame ettiren on iki milyon Ortodoks'un meşru koruyuculuğu Rus Çarına bırakılmak istenmiştir. Bu isteklerden sonra İngiltere, Rusya'nın sunduğu tasarıları kabul etmemiş ve Osmanlı Devleti'ne de bunu kabul ettirmemiştir. Mençikof, İngiltere'yi arkasına alan Osmanlı Devleti'nin bu kesin tutumundan sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. Rusya, Mençikof'un isteklerinin onayı için kısa süreli bir ultiatom vermiş ancak sonuç alamamasından mütevellit savaş ilan etmeksizin ordularını Boğdan'a sokmuştur.⁸

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın Akdeniz'e inme politikasına engel olmak hasebiyle İngiltere, Fransa ve İngilizlere sempatik gözükme için bölgeye kuvvet yollayan Piyamonte Krallığı, Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almışlardır. 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı bu özelliği ile tarihteki ilk modern dünya savaşı özelliği teşkil etmiş, ayrıca yine modern anlamda Türk ordusunun içerisinde yer aldığı ilk birleşik hareket olma özelliği taşımıştır. Keza ilk siper savaşları, ilk telgraflı haberleşme, ilk savaş fotoğrafları da tarih sahnesine yine bu savaş neticesinde çıkmıştır.⁹ Siper savaşlarında yaşanan olaylar ve savaş fotoğrafçılığı, zaman içerisinde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de basın yayın yoluyla kullanacağı bir propaganda faaliyeti haline gelecektir.

Kırım Savaşı, 9 Eylül 1855 yılında müttefik kuvvetlerin Sivastopol'u ele geçirmesi sonrasında tamamen Rusların aleyhine dönmüştür. Ruslar her ne kadar Kafkas cephesinde Kars'ı ele geçirseler de savaşa devam edecek mecalleri kalmadığından barış isteğinde bulunmuşlardır. I. Nikola öldükten sonra yerine halefi olarak tahta geçen Çar II. Aleksandr müttefikler tarafından kendisine sunulan ve Rusya'yı kısıtlayan istekleri kabul etmiştir. Bunun

⁷ Uçarol, a.g.e., s. 157-158.

⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 235-237.

⁹ F. Rezzan Ünalp, "İlklerin Savaşı Kırım Savaşı (1853-1856)", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı.22, 2013, s. 14.

üzerine Paris'te kesin barış müzakerelerinin yapılması için bir kongre toplanması kararı alınmıştır.¹⁰

Paris'te görüşülen müzakereler sonucunda otuz dört maddelik Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Karadeniz tarafsız konuma getirilmiş ve Rusya'nın lehine görünen şartlar minimize edilmiştir. Ayrıca kağıt üzerinde Osmanlı Devleti Avrupalı devletler sisteminin eşit üyesi sayılmış ve Avrupa hukuku ve haklarından yararlanması kabul edilmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'ni Avrupa cemiyetine dahil eden ve devleti siyasi yönden yeni bir döneme sokan Paris Antlaşması, antlaşmada yer alan Islahat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti'ne anayasal manada da önemli bir değişiklik getirmiştir. Fermanın uygulanması sırasında meydana gelen toplumsal kaos, millet sisteminin yeniden düzenlenmesinin yarattığı problemler sonraki sürece damgasını vurmuştur. Antlaşmanın beklenenin aksine reel politika çerçevesinde gerçekleştirildiği ve taahhüt edilen söz ve garantilerin uygulanmadığı kısa zaman içerisinde görülmüştür. Özellikle Fransa'nın 1870-1871'de Prusya/Almanya'ya mağlup olmasıyla Rusya Karadeniz'deki mevcut düzenlemeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bu da kısa bir zaman sonra tekrar meydana gelecek yeni bir Osmanlı-Rus savaşının ilk emarelerini oluşturmuştur. Paris Antlaşması'nda vaat edilen Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunacağı garantisinin bir şey ifade etmediği 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde tamamen gün yüzüne çıkmıştır.¹²

1877-78 Osmanlı Rus Harbine değinmeden evvel Balkanlar'da yaşanan bunalımlı sürece kısaca değerlendirmek gerekirse, 1856 Paris Antlaşması ile özerklik verilen Eflak ve Boğdan, siyasi statü olarak bu iki eyaletin birleştirilmesi gerektiği fikri ile masaya yatırılmıştır. Medcezirli süreçler sonucunda her iki eyalet meclisinin de aynı şahsı voyvodalığa seçmesiyle Eflak ve Boğdan manevi olarak birleşmiştir. 1862 yılında ilk ortak meclisini açan Eflak ve Boğdan, fiilen de birleşerek Romanya'nın temellerini atmışlardır.¹³

Sırbistan ve Karadağ da bu süreçte iç karışıklık teşkil eden bölgeler arasında olmuştur. Sırbistan, 1829 Edirne Antlaşması ile özerk bir statüye kavuştuktan sonra Osmanlı Devleti ile arasındaki bağları koparma noktasına gelmiştir. Sırp lar 1861'e gelindiğinde ayrılıkçı faaliyetlerini arttırmışlar ve Türk askerlerini Sırbistan'dan çıkarmak istemişlerdir. Çeşitli iç ve

¹⁰ Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 848-849.

¹¹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 166-167.

¹² Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", **DİA**, C.34, 2007, s. 171.

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri(1856-1861)**, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 63.

dış sorunlarla uğraşmakta olan Osmanlı Devleti kendisini yıpratacak bir iç cephenin açılmaması için 1867’de Belgrad ve diğer kaleleri Sırlara bırakmıştır. Sırbistan böylece bağımsızlığını bir nevi kazanmış ve şeklen 1878’e kadar Osmanlı’ya bağlı görünmüştür. Karadağ’da ise Ortodoks Rusya tesirleri, Karadağlıları gün geçtikçe Osmanlı’ya düşman etmiştir. 1861 yılında Karadağ’ın Hersek’te çıkan isyana el altından destek vermesi, Osmanlı’nın Karadağ ve Hersek’e karşı harekete geçmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Karadağlıları yenmesi Karadağlıların bağımsızlık isteklerinin ertelenmesine neden olmuş ancak bölgenin devamlı kaynayan bir pozisyonda bulunmasına da sebep olmuştur.¹⁴

Bir diğer Balkan devleti Yunanistan, 1829’da bağımsızlığını kazanmış olsa da topraklarını genişletmek istemiştir. Bu doğrultuda İngiltere’den destek almak istemiş ve Osmanlı sınırlarına doğru yayılmayı hedeflemiştir. İngiltere, Doğu Akdeniz politikasını değiştirdiğinde aradığı fırsatı bulan Yunanistan’a, yine İngiltere tarafından yedi ada verilmiştir. Yunanistan ayrıca Girit’i kendisine bağlamak için Giritli Rumların ayaklanmasına destek olmuştur. Osmanlı Devleti, zamanla büyüyen Girit Ayaklanmasını, ayaklanmacıların gerilla tipi metodunu onlara karşı kullanarak bastırmıştır. 1868 yılında Paris’te toplanan kurul, Girit meselesinde Osmanlı’yı haklı bulunca konu bir süreliğine ertelenmiştir.¹⁵

Tüm bunlar göstermektedir ki Balkan coğrafyası 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçi akımlar sonucu büyük bir kaynaşma içerisine girmiştir. Bu kaynaşmaya dahil olan bir diğer millette Bulgarlar olmuştur. Bulgarlar, kiliselerini Rum etkisinden kurtardıktan sonra siyasi bağımsızlıkları için ayaklanma çıkarmışlar ancak Osmanlı’nın aldığı önlem sayesinde muvaffak olamamışlardır.¹⁶

Özellikle son dönemlerde meydana gelen Hersek ve Bulgar ayaklanmaları başta Rusya olmak üzere Avrupa Devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Büyük devletlerin konuya odaklanması, bağımsızlığını bir an evvel kazanmak isteyen Sırbistan ve Karadağ’ın da ümitlenmesine neden olmuştur. Nitekim 1876’da aralarında anlaşma yaparak Osmanlı’ya karşı birlikte hareket etme kararı alan Sırlar ve Karadağlılar aynı tarihte bağlı oldukları Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir. Ancak Osmanlı kuvvetleri, Sırp ve Karadağlıları yenerek durumu kontrol altına almışlardır. Kısa süreli bir barış görüşmesinin akabinde tekrar saldırıya geçen Sırp kuvvetleri, bir kez daha Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilmiştir.

¹⁴ Uçarol, a.g.e. s. 185-189.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e. s. 280-284.

¹⁶ Uçarol, a.g.e. s. 282.

Rusya'nın araya girmesi ile ateşkes imzalanırsa da Balkan bunalımı ciddiyetini korumaya devam etmiş ve bu konu devletler arası bir toplantıya intikal etmiştir.¹⁷

Tersane Konferansı olarak da bilinen İstanbul Konferansı 1876'da altı devletin katılımı ile toplanmıştır. Konferansın toplanmasında Sırbistan ve Karadağ'ın yaşadığı mağlubiyetler neticesinde Rusya'nın çözümü masa başında aramak istemesi olmuştur. Konferansta ortaya konan meselelerin mühim teşkil eden ve en belirgin olanları Bulgaristan'a muhtariyet tanınması ve memurlarının kendilerinden seçilmesi, Bulgarların milis kuvvet bulundurması ve bölgedeki kalelerden Osmanlı askerlerinin çekilmesi gibi konular olmuştur. Konferansta sunulan maddeler ağır nitelik taşıdığından bu maddelerin yumuşatılması için Osmanlı delegeleri uğraş vermişlerdir.¹⁸ Ancak konferansta bulunan devletlerin Rusya yanlısı bir tutum içinde olması ve kendi ülkelerindeki kamuoyu baskısı, Osmanlı'nın güttüğü yumuşama politikalarını bir sonuca ulaştırmamıştır. Osmanlı devlet adamları, bu Balkan bunalımını bitirebilmek için konferans esnasında II. Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilan etmesi için ikna etmişlerdir. Ancak bu da bir işe yaramayarak konferansın kararlarını etkilememiştir. Konferansta alınan Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık; Bulgaristan ve Bosna için özerklik kararları Osmanlı tarafından reddedilince Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın bundan sonraki amacı masa başında kabul ettiremediği kararları muharebe meydanında kabul ettirmek olmuştur.

Rusya'nın bu istekleri ve emelleri doğrultusunda, 93 Harbi ya da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı adı da verilen muharebe meydana gelmiştir. Bu savaş, Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir. Rumeli hattında Osmanlı Devleti içerisinde özerk bir statüde bulunan Romanya ile anlaşan Rusya, bir hamlede Tuna'yı aşmış ve birkaç hafta içerisinde Balkan sıradağlarında yer alan ve stratejik önem barındıran Şipka geçidini tutmuştur. Rus ordusunun ilerleyişi yalnızca Plevne'de bir müddet durmuştur. Gazi Osman Paşa, Plevne'de kenti kuşatan Rus ve Romen kuvvetlere karşı yaklaşık beş ay gibi bir süre direnmiş, Rus ilerleyişini geciktirmiştir. Plevne sonunda düşse de Osmanlı ordusunun artık sanıldığı kadar hasta adam olmadığı anlaşılmış ve Plevne'deki kahramanlık menkıbeleri I. Dünya Savaşı boyunca da basın yoluyla anlatılmıştır. Plevne düştükten sonra Ruslar Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Keza Anadolu hattında da Ahmet Muhtar Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu ilk zamanlar başarılı olsa da, Alacadağ savunma hattı Ruslar tarafından yarılmış ve ordu Erzurum'a kadar ricat etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti

¹⁷ Uçarol, a.g.e. s. 284-287.

¹⁸ Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.) **Midhat Paşa'nın Hatıraları: Hayatım İbret Olsun**, C.1, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 208-209.

barış istemek mecburiyetinde kalmış ve Osmanlı ile Rusya arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız olmuş, özerk bir Bulgar Prensiği kurulması kararı alınmış, Bosna Hersek'in Avusturya'ya, Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıt'ın Rusya'ya bırakılması gibi maddeler yer almıştır. Ayrıca Girit, Teselya, Doğu Anadolu'daki Ermeniler için ıslahatlar yapılmasıyla ilgili hükümler de antlaşmada yer almıştır.¹⁹

Başta İngiltere ve Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni parçalayarak tüm siyasi dengeleri bozacak ve Rusya'yı ciddi şekilde güçlendirecek bu antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Berlin'de toplanan kongreyle antlaşma içeriği gözden geçirilmiş ve Ayestefanos Antlaşması lağvedilerek Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Bulgaristan küçültülerek Özerk Prensiğinin Osmanlı'ya bağlılığı kabul edilmiş, Sırbistan, Karadağ, Romanya'nın bağımsızlığı onaylanmış, Bosna Hersek Osmanlı toprağı sayılsa da Avusturya-Macaristan yönetimi altında imtiyazlı bir mülk haline getirilmiş, Rusya'nın Doğu Beyazıt hariç Kars, Ardahan ve Batum'u alması kesinleştirilmiştir. Böylece Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rumeli'de Selanik ve Yanya arasındaki Rumeli eyaletine sıkışmış ve Balkanlar'da bağımsız devletler karşısında oldukça küçülmüştür. Bu durum, Balkanların Osmanlı aleyhine daha da savunmasız olmasına neden olmuştur. Ayrıca 93 Harbinin ertesinde eski dost Fransa ve İngiltere'de paylarını almıştır. Fransa savaşın akabinde Tunus'u işgal etmiş, İngiltere'de Rusya tahakkümüne karşı yardım bahanesiyle Kıbrıs'a yerleşmiştir. Avrupa'nın Osmanlı maliyesi üzerindeki denetiminin en büyük örneği olan Düyun-ı Umumiye İdaresi de bu savaştan kısa bir süre sonra, 1881 yılında kurulmuştur.²⁰

93 Harbi esnasında Meclis-i Mebusan'ı kapatan II. Abdülhamit, Berlin Antlaşması'ndan sonra katı bir tutuma bürünerek iç politikada otokrat bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Abdülhamit'in despot anlayışının ilk örneği, ismi Meşrutiyet ile özdeşleşen Mithat Paşa'yı görevinden azlettirmesi ve zamanla sindirmesi olmuştur. Özellikle Meşrutiyet taraftarlarına karşı baskılarını arttıran padişah, hafiye ve jurnal gibi teşkilatlar kurulmasına, basın üzerinde sansür uygulanmasına vesile olarak sıkı bir idari denetim kurmuştur. II. Abdülhamit, oluşturduğu sıkı idare düzeninin yanında, maliye ve eğitime çok önem vermiştir. Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasından sonra yeni bir iflasla karşılaşmamak için saray harcamalarını kontrol altına almıştır. Eğitim alanında da bu dönemde ilerlemeler kaydedilmiş,

¹⁹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.3, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 161-163.

²⁰ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C.4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 286.

1867'den 1895'e kadar 28 yıllık süre zarfında rüştiyelerde okuyan öğrenci sayısı dört kat artmıştır. Ayrıca demiryolları uzunluğunda da önemli gelişmeler olmuş, Şam-Hicaz demiryolu faaliyete geçirilmiştir.²¹

II. Abdülhamit'in sıkı idaresine karşı, devletin Meşrutî düzen ile tekrar şahlanacağını düşünen yeni bir muhalif grup doğmuştur. Kendilerini Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketinin lideri sayan bu grup, kısa zaman içerisinde rejim aleyhtarı tüm muhalif unsurları bünyesinde barındırarak gücünü arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kaderini şekillendirecek olan bu grup, kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak tanımlayacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultanselim tarafında Askerî Tıbbiyeli öğrenciler olan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Çerkez Mehmet Reşit tarafından 1889 yılında kurulmuştur. Cemiyeti kuran gençler, memleketin maruz kaldığı felaketlerin baş sorumlusu olarak hükümetin idare sistemini görmüş, milletin kaderini tek bir şahsın eline bırakmayarak Meşrutîyet'in yeniden ilan edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Cemiyet düzenli bir teşkilat haline geldikten sonra kurucular, Cemiyeti temsil etmesi için Ahmet Rıza Bey'e davet göndermişlerdir.²² Ahmet Rıza'nın davete iştirak etmesi ile birlikte İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti yerine A. Comte'un Pozitivist felsefesinden esinlenen İttihat ve Terakki adının Cemiyete verilmesi uygun görülmüştür. Ahmet Rıza, Yeni Osmanlıların siyasi fikirlerinin ardılı Jön Türk hareketinin baş ideoloğu olması ve Meşrutîyet'i ilan ettirmek için verdiği mücadele hasebiyle tarihte önemli bir şahsiyet olarak yer almıştır.²³

İç politikada karmaşık bir dalgalar içerisinde sürüklenen Osmanlı Devleti, dış politikada da bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra Girit Olaylarının patlak vermesi ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden yeni düzenlemeler ile sınır değişikliği istemesi, iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Girit adasında 1878 Halepa Fermanı ile kurulan statü Rumlara mühim imtiyazlar verse de Yunanistan bunu yetersiz bularak Rumları kışkırtmıştır. Çeşitli ayaklanmalardan sonra Osmanlı, Halepa Fermanı'nı bir süreliğine lağvetse de 1895 yılında yeniden uygulamaya koymuştur. Bu kaotik gelişmeler iki devlet arasındaki savaşı artık kaçınılmaz kılmıştır.²⁴

²¹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Cumhuriyet Yayınları, 1997, s. 52-53.

²² Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi bazı araştırmalarda 1892 yılı olarak da gösterilir. Bkz. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1989.

²³ Erdem Sönmez, **Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 56.

²⁴ Uçarol, **a.g.e.** s. 323-325.

18 Nisan 1897’de başlayan savaş, Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Savaş ilanının ertesi günü Milona Savaşı’nı kazanan Ethem Paşa bir hafta içerisinde Yenişehir’i, 1 ay içerisinde de Tırhala’yı ele geçirmiş, 17 Mayıs’ta Dömeke önlerinde Yunan ordusunu bozguna uğratmış, Alman kurmaylarının altı ayda aşılabilir dedikleri Termopil Geçidini yirmi dört saatte aşarak Atina yolunu Osmanlı ordusuna açmış ve Gazi unvanına layık görülerek ödüllendirilmiştir.²⁵ Savaş, Avrupa devletlerinin araya girmesi ile son bulmuştur. İki devlet arasında İstanbul Antlaşması imzalanırsa da Osmanlı Devleti, savaşta ele geçirdiği Teselya’yı dahi masa başında alamayarak antlaşmadan beklediği sonuca ulaşamamıştır.

19. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa devletlerinin emperyalist yayılma gayeleri ve bu gayelerini yerine getirmek için küçük taşeron devletleri kendi emellerine alet etmesi, 20.yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Özellikle siyasi birliğini tamamlayarak yeni bir güç haline gelen Almanya, Avrupa’da dengelerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Balkanlara hâkim olma isteği devam etmiş, İngiltere ve Fransa da konjonktürü her daim kendi lehlerine çevirmeye çalışarak yeni dengeler oluşturmaktan geri kalmamışlardır. Osmanlı Devleti ise Avrupa’da yaşanan bu yeni hamleler karşısında, dış siyasette kendisini garanti altına alacak yeni denge politikaları kurmaya özen göstermiştir.

İç politikada ise II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti’nin değişen maddi, manevi, kültürel, siyasi değerlerini göz önünde bulundurarak devletin varlığını devam ettirmek için daha İslami köklere ve geleneksel değerlere bağlı bir toplum tipi oluşturmayı amaçlamıştır.²⁶ Ancak Jön Türk hareketi, değişimi ve yeni siyasi dengeler içerisinde var olmayı başka fikir hareketlerinde görmüş ve ilk iş olarak Meşrutiyet’i yeniden ilan edebilmek için kendi bünyelerinde yer alan şahıslarla istişarede bulunmaya karar vermişlerdir.

Jön Türkler Abdülhamit’in despot yönetiminden dolayı bağlantılarını yurtdışında sürdürmüşlerdir. Öyle ki Paris’teki faal hareketleri, Fransız siyasetini dahi etkilemiştir. Fransa’da iki savaş arası dönemde mensup oldukları Radikal Parti’nin doktrininin yenilenmesi ve Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet’in kurumlarının modernleştirilmesi için

²⁵ Mehmet Metin Hülagü, “Gazi Edhem Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.13, s. 449.

²⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 337.

mücadele eden gruba, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türklerin reformcu hareketlerini model aldıkları için kendilerine Jeunes Turcs diye hitap edilmiştir.²⁷

1870'lerin başında Jön Türk olarak anılmaya başlayan Osmanlı'daki bu aydın muhalefeti, 1889 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştükten sonra cemiyet içerisinde hizipleşmeler başlamış ve 1900'lerin başına gelindiğinde kendi içlerinde ikiye bölünmüşlerdir. Bunlar, Ahmet Rıza'nın başını çektiği merkezîyetçiler ve Prens Sabahattin'in başını çektiği adem-i merkezîyetçiler olarak ikiye ayrılmışlardır. 1902'de toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahattin'in grubun delegelerinin fazla olması nedeniyle adem-i merkezîyetçi ve müdahaleci fikirler ön plana çıksa da kesin bir sonuç elde edilememiştir. Ancak merkezîyetçi kanadın 1906'da Talat Bey tarafından Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almasından sonra ibre bu cemiyete dönmüş ve muhalif unsurlar bu cenah etrafında kümelenmeye başlamışlardır.²⁸

İttihat ve Terakki hareketinin ekseriyetle yurtdışında üslenmiş bir aydın muhalefetinden, ordu subaylarının kabullendikleri sonuç alıcı ve müdahaleci bir fonksiyona dönüşmesinde Makedonya sorunu etkili olmuştur. Yabancı tesirler sonucu elde kalan son Avrupa topraklarında da ıslahat yapılmazsa, bu toprakların da kaybedileceğini düşünen İttihatçılar çareyi Meşrutiyet'in ilanı için orduyu kullanmakta bulmuşlardır. İngiltere ve Rusya'nın Reval Görüşmelerini gerçekleştirerek Makedonya'yı paylaşma fikrinden sonra ise Cemiyet, kendi varlığını iyice açığa vurmuş ve Manastır'a bildiriler asarak Abdülhamit yönetimini pasifize etmiştir. Nitekim Niyazi ve Enver Paşa'nın dağa çıkmasıyla birlikte Bab-ı Âli üzerindeki baskılar artmış, padişah tüm bu eylemler sonucu 1908 yılında Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek zorunda kalmıştır.²⁹

Meşrutiyet'in yeniden ihyasından sonra Osmanlı vilayetlerinde bir takım karışıklıklar yaşanmıştır. 1908 yılının Ekim ayında Avusturya, Berlin Antlaşması'ndan beri fiilen kendi güdümünde bulunan Bosna Hersek'i ilhak etmiştir. Bu olayı takiben birkaç gün içerisinde Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş; akabinde de Girit, Yunanistan ile birleşmiştir. Yaşanan bu kaos ortamında Osmanlı Devleti ise, yalnızca Avusturya'ya karşı reaksiyonda bulunmuştur. Avusturya'nın eyleminden sonraki üç gün içerisinde İstanbul'daki halk, Avusturya dükkanlarına müşteri girişini engellemişler ve Avusturya'ya karşı boykota

²⁷ Michel Vovelle, "Karl Marx: Tarih Hiçbir Şey Yapmaz; Her Şeyi Yapan, Gerçek ve Canlı Olan İnsandır", **Tarihçiler**, Veronique Sales (Haz.), Çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 70.

²⁸ Mustafa Çalık, "Jön Türkler'den Jön Müslümanlar'a: Bir Gafletin Tarihi Yahut Bir Muhalefet Tarzının Zihniyet Kalıbı", **Türkiye Günlüğü**, 126/Bahar 2016, s. 33.

²⁹ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1923", **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29-30.

başlamışlardır. Boykot, Osmanlı'nın 1909'da ilhakı tanınması ve Avusturya'nın iki buçuk milyon lira ödemeyi onaylamasından sonra kaldırılmıştır.³⁰

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra her ne kadar toprak kayıpları olsa da ilk dokuz ay hürriyet sarhoşluğu içerisinde geçmiştir. Ancak tam dokuz ay beş gün sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolü henüz sağlayamaması, Meşrutiyet'in ilgasını isteyen kitlenin ayaklanmasına neden olmuştur. Rumi 31 Mart 1325'e tekabül eden ayaklanma, Selanik'te bulunan üçüncü ordunun İstanbul'a gelip isyanı bastırması ile durdurulmuş, akabinde Sultan Hamit'in hal'iyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet bu açıdan iki devre ayrılmıştır: Birinci devre 23 Temmuz 1908'den (Rumi 10 Temmuz) 13 Nisan 1909'a kadar (Rumi 31 Mart 1325) sürmüş ve bu süre zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet mekanizmasına tam olarak hakim olamamıştır. 31 Mart Hadisesinden 1918'e kadarki süreç olan ikinci devrede ise Cemiyet, devletin mukadderatına hakim kesilmiştir.³¹

31 Mart Vakasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet mukadderatına hakimiyeti hemen olmamıştır. Cemiyet mensupları 1913'e kadar genç ve tecrübesiz olmaları sebebiyle sorumluluk almaktan çekinmişler, Bab-ı Âli'nin gölgesinde kalmışlar ve inisiyatifli yasama organı olan meclise vermişlerdir. Bu bakımdan 1908-1913 arası "Denetleme İktidarı", 1913-1918 yılları arası ise "Tam İktidar" dönemleri olarak da adlandırılmıştır.³²

Osmanlı Devleti, bahsi geçen iç karışıklıklar, rejim değişikliği gibi sorunlar ile uğraşırken, dünyada endüstrileşme faaliyetleri hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Üretim ihtiyacını metropollerinin dışında da sürdürmek isteyen Avrupalı devletler, bu doğrultuda hammadde ihtiyacını karşılamak için Afrika ve Orta Doğu sınırlarına yönelmişlerdir. Özellikle Kuzey Afrika'nın Avrupa devletlerine uzak bir konumda bulunmaması ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyi savunacak gücünün olmaması, bu kıtayı sömürgeci devletler için cazip bir merkez haline getirmiştir. Nitekim Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'i, 1881 yılında Tunus'u işgal edip kendi topraklarına katması, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'a yerleşmesi, bu durumun en belirgin misallerini oluşturmuştur.

19.yüzyılın sonlarında siyasi birliğini tamamlayan İtalya'nın jeopolitik olarak kendisine yakın olan Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını ele geçirmek istemesi, bu minvalde kaçınılmaz bir talep olmuştur. İtalya, bu talebi için evvela İngiltere ile anlaşmıştır. Trablusgarp'ı ele geçirmek için uzunca bir süreden beri hazırlanan İtalyanlar

³⁰ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908**, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 189.

³¹ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 5.

³² Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", **Doğu Batı**, C. 1, No.45, İstanbul, Temmuz 2008, s. 78.

bölgeye yüz bin kişilik bir kuvvet göndermiş, donanmasını tüm teçhizatları ile hazır etmiştir. Osmanlı Devleti ise Trablusgarp'ı savunacak askeri bir gücü olmamasına rağmen savaşmadan terk etmek istememiştir. Bu doğrultuda Meşrutiyet'in ilanında önemli roller üstlenmiş Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Halil Bey (Kut), Albay Neşet Bey ve isimlerini sayamadığımız Osmanlı ordusunun bazı subayları, Trablusgarp'a giderek sivilleri örgütlemiş ve İtalyanlara karşı mukavemet meydana getirmişlerdir.³³

Trablusgarp'taki bir avuç Türk gönüllüsü, dönemin en güçlü donanmalarından birine karşı önemli bir direniş göstermişlerdir. İtalyanlar tüm donanmasını yığmasına, yüz bine yakın askerle karaya çıkmasına, bir savaşta ilk kez hava kuvveti/uçak-balon kullanmasına karşı Türk subaylarının organize ettiği mukavemeti kırmayı başaramamışlardır. İşler Osmanlı lehine iyi bir şekilde devam ederken 1912 yılında İttihat ve Terakki yanlısı Said Paşa hükümetinin görevinden azledilmesi ve yeni kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Harbiye Nazırı olarak Trablusgarp mukavemetine sıcak bakmayan Nazım Paşa'yı getirmesi işleri değiştirmiştir. Keza yeni hükümet evvela Roma ile barış yolları aramış, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasından sonra yazılı bir emir yayınlayarak Trablusgarp'taki subayların İstanbul'a dönmelerini emretmiştir. Balkanların Osmanlı Devleti için daha elzem bir rol oynadığını düşünen subaylar da bu karara iştirak ederek Trablusgarp savunmasını bitirmek durumunda kalmışlardır. Böylece Trablusgarp, kazanıldığı halde kaybedilen bir toprak olmuş ve 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile İtalyanlara bırakılmıştır.³⁴

Balkan devletlerinin 1912'de birleşerek Osmanlı'ya savaş ilan etmesi, Osmanlı Devleti'ni felakete sürüklemiştir. Trablus çöllerinde savaşan ordunun yeniden seferberliğe geçmesi hayli zaman almış, ordu maddi ve manevi olarak hazır duruma getirilememiştir. Ordunun önceden hazırladığı stratejik hareket planları, Harbiye Nezareti değişikliği sonucu uygulanamamıştır. Öyle ki Nazım Paşa, Mahmut Şevket Paşa'dan kalma planları yalnızca kağıt üzerinde incelemiş, pratiğe dönüştürememiştir. 8 Ekim 1912'de saldırıya geçen devletlerden Sırbistan, Karadağ, Yunanistan tüm Makedonya'yı ele geçirmiş, Bulgaristan ise Doğu Trakya'yı da alarak başkent sınırı sayılan Çatalca hattına kadar ilerlemiştir. Savaşmaya takati kalmayan kabine, düşmanla mümkün mertebe anlaşma zemini aramaya çalışmıştır.³⁵

³³ Hale Şıvgın, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 283.

³⁴ Ahmet Efe, **Kuşçubaşı Eşref Efsaneden Gerçeğe**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63-64.

³⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 143.

Balkan Savaşı devam ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti bir yandan yer altında da örgütlenmeye çalışmıştır. Gizlilik esasına dayanan ve fedai kadrolarından oluşan yeni oluşumu ile bir hükümet darbesi planlamıştır. Bu plan doğrultusunda Cemiyet, Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara teslim edeceği propagandasını yaparak, gerçekleştireceği hükümet darbesini meşrulaştırmaya çalışmıştır. 23 Ocak 1913 günü aralarında Enver Paşa, Talat Paşa, Sapançalı Hakkı, Filipeli Hilmi, Yakup Cemil, Mithat Şükrü gibi hem fikir adamları hem de fedai kadrolarının bulunduğu isimler ile Bab-ı Âli önüne gelen İttihatçılar, evvela Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüş, akabinde Kamil Paşa hükümetini istifaya zorlamışlardır. Daha sonra Kamil Paşa'nın istifa mektubunu alan Enver Paşa, mektubu padişah Mehmet Reşat'a sunmuştur.³⁶

Mustafa Kemal, Fethi (Okyar) gibi ordunun içerisindeki bazı subaylar askerin siyasete çok fazla müdahil olmasını, İttihat ve Terakki'nin yıllık kongresinde tenkit etseler de getirdikleri bu eleştiriler Enver Paşa'nın etkili olduğu genel merkez tarafından dikkate alınmamıştır. Keza aynı subaylar Bab-ı Âli baskınına da eleştirmiş, bu vakaya karışanların cezasız kalmalarını protesto etmişlerdir. Özellikle Mustafa Kemal ile Enver arasında öteden beri var olan gizli soğukluk 1913'den sonra politik ve askeri olarak onarılması mümkün olamayacak bir anlaşmazlığa dönüşmüştür.³⁷

Bab-ı Âli Baskınından sonra sadarete gelen Mahmut Şevket Paşa hükümeti, mevcut konjonktürü kabullenmekten başka çare göremeyince 30 Mayıs'ta Edirne'yi Bulgaristan'a terk eden antlaşmayı Londra'da imzalamıştır. İttihatçılara muhalif olan bir grup, Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasına tepki göstermiş ve tepkilerini eylemsellik boyutuna taşımıştır. Bu doğrultuda, 11 Haziran 1913'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenleyerek öldürmüşlerdir. Fakat suikast, kamuoyunda ters etki yaratarak rüzgarı İttihat ve Terakki lehine çevirmiştir. Özellikle Balkan Savaşı'nda muvaffakiyet kazanmış iki devlet Bulgaristan ve Sırbistan'ın anlaşmazlığa düşmesi ve Bulgaristan'ın arkasında zayıf bir kuvvet bırakarak Trakya'dan çekilmesi, kamuoyunda İttihat ve Terakki lehine oluşan bu rüzgarı güçlendirmiştir. Bu fırsattan yararlanan İttihat ve Terakki yönetimi, Edirne'yi tekrar Osmanlı topraklarına katmak için iki kolordu ile harekete geçmiştir. Bir yandan Fahri Paşa'nın kumanda ettiği ve Enver Paşa'nın kurmaylığını yaptığı kolordu, bir taraftan da Hurşit Paşa'nın kumanda ettiği ve Mustafa Kemal'in kurmaylık yaptığı Bolayır Kolordusu, Edirne istikametine ilerlemiştir. Kurmaylar arasındaki bu yarış bir süvari kolunun başında birinci

³⁶ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 71-74.

³⁷ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 14-15.

gelerek bitiren Enver Paşa kazanmış ve Edirne Fatihî unvanını almaya hak kazanmıştır.³⁸ İkinci Balkan Savaşı'nda müttefik devletlerin aralarında yaşadığı uzlaşmazlık, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından fırsata çevrilmiş, Doğu Trakya yeniden hakimiyet altına alınmıştır. Ayrıca Hürriyet Kahramanı unvanından sonra Edirne Fatihî unvanına da ulaşan Enver Paşa, Cemiyet'in tek adamı haline gelmiş ve Cihan Harbi öncesinde devletin kontrol mekanizmalarını ele geçirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan evvel İttihat ve Terakki yönetimi, kamuoyunda bilinenin aksine savaşa kayıtsız şartsız Almanya'nın yanında girme teşebbüsünde bulunmamıştır. İlk olarak İngiltere ile ittifak yapılmak istenmiş ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Osmanlı hükümeti daha sonra Rus ve Fransızlara yaklaşma ümidi ile Talat Paşa'yı Livadya ve Bükreş'e göndererek zemin yoklamış, Rusya ile ittifak temasları arasa da olumsuz dönüt almıştır. Cemal Paşa, Cihan Harbi'nden hemen evvel Fransa ile ittifak kurmak için Fransa'ya gitmiş ancak Fransızlar kendisine yüz vermemiştir. Osmanlı hükümeti, Yunanistan ile dahi ittifak teşebbüsünde bulunmuştur.³⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasının temel nedeni, Osmanlı coğrafyasında bulunan Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının, hammadde arayışında olan emperyalist devletlerce ele geçirilmek istenmesinden kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda bu bölgeleri kontrol etmek isteyen İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletler çok daha evvelden kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını zaten paylaşmışlardır. Osmanlı Devleti bunun üzerine kısmen zaruri kısmen istekli bir şekilde, kendi üzerlerinde müstemleke ve tahakküm kurmak istemeyen Almanya ile ittifak yapmıştır. Almanya'nın 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı ordu modernleşmesinin bizatihi dahilinde bulunması da bu ittifakta etkili olan bir başka faktör olmuştur. Böylece, Birinci Dünya Savaşı evvelinde Osmanlı Hükümetinin sömürgeci güçlere karşı mukavemet gösterecek ve topraklarını koruyacak güçlü, çağa ayak uydurmuş bir orduya ihtiyacı elzem haline gelmiştir. Bu ordunun modernleştirilme süreci ise 18.yüzyılın sonundan itibaren başlamış, 19.yüzyıl ile devam etmiş, 20 yüzyıl başında alınan radikal kararlar çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'na hazır hale getirilmeye çalışılmıştır.

2. 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Askeri Değişimler

19. yüzyılın ikinci yarısında ordunun yaşadığı değişime bakıldığı zaman, Osmanlı askeri tarihinin 18.yüzyılın ikinci yarısında uyguladığı askeri reformlardan beslendiği görülür. Avrupa'da Roma sonrası kurulmuş ilk daimi ordu olan yeniçeriler ile tımarlı sipahi

³⁸ Okyar, Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s. 15.

³⁹ M. Hanefî Bostan, **Said Halim Paşa: Bir İslamcı Düşünür**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 50.

süvarilerinden oluşan Osmanlı ordusu, pek çok Avrupalı tarihçi tarafından yenilmesi güç bir ordu olarak görülmüştür. Ancak 18.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ordunun asker kompozisyonu büyük ölçüde değişkenlik göstermiştir. Bilhassa kara kuvvetleri teşkilatı, Kıta Avrupa'sındaki gelişmelerle paralellik göstermiş ve Avrupa'da dönemin güçlü ordusu hangisiyse onu model alan bir savunma gücüne dönüşmüştür.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle var olan ilişkisi, Lale Devri'nden sonra daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Osmanlı'nın, eski düşmanlarını bir model olarak algılama süreci ilk olarak orduya tezahür etse de askeri reformlarda tek bir devlet model alınmamıştır. Hariçte ve dahilde mevcudiyetini koruma mücadelesi veren Osmanlı ıslahatçıları için ana sorun, ordudaki silah ve disiplin problemlerini çözmek olmuştur. Osmanlı pragmatizmi olarak adlandırılan bu tavır hukuki, idari, bilimsel yanlardan ziyade yalnızca askeri öncelikler dikkate alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle Fransa'nın vatandaş ordusu kurarak zaferden zafere koşması, Osmanlı Devleti'nin orduyu modernleştirme sürecinde, ilk olarak Fransız askeri sisteminden etkilenmesine sebep olmuştur.⁴¹

Lale Devrini takip eden I. Mahmut (1730-1754), III. Mustafa (1754-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde yapılan askeri değişikliklerde Fransız askeri motifleri kendisini göstermiştir. I. Mahmut döneminde asıl adı Comte de Bonnevale olan Fransız generali Humbaracı Ahmet Paşa, Osmanlı'da Batılı tarzda ilk askeri eğitim kurumu olan "Hendesehane'yi" kurarak orduya, Batılı tarzda yeni talimler ve savaş oyunları öğretmiştir. Humbaracının ölümünün ardından III. Mustafa döneminde payitahta gelen Baron de Tott zamanında da askeri çalışmalar devam etmiş, Tophane yeniden düzenlenerek "Sürat Topçuları" isimli yeni bir sınıf kurulmuştur.⁴² Ancak iyi niyetli bu değişiklikler yüzeysel olarak yapılması ve ordudaki eski ile yeni arasındaki korelasyonun tam olarak oturtulamaması hasebiyle başarısız olmuş ve Osmanlı'nın Ruslara karşı (1768-1774) muhabere meydanındaki mağlubiyetini engelleyememiştir.

III. Selim devrine gelindiğinde, bir zamanlar Avrupa'ya korku salan Osmanlı devşirme sisteminin diriltmesi olasılığının kalmadığı fikri devlete hakim olmuştur. Bu bağlamda askeri reform projelerine destek verilerek üç tür eğilimin üzerinde durulmuştur. İlk olarak Tımarlı sipahiler ile Kapıkulu ocaklarını eski düzenlerine dönecek şekilde iyileştirmek

⁴⁰ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 41-42.

⁴¹ Fatih Yeşil, **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 114-116.

⁴² Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)", **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)**, C.3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 303-304.

amaçlanmıştır. İkinci olarak bunları eski durumlarına döndürme kisvesi altında üstü kapalı bir şekilde modern yöntemleri uygulamak hedeflenmiştir. Üçüncü olarak ise bunların düzelme olasılığı kalmadığından Nizam-ı Cedid isimli yeni bir ordu kurmak ve bu orduyu eski ocaklar tasfiye edilinceye kadar eskilerle karıştırmamak gayesi güdülmüştür.⁴³ III. Selim bu girişimleri ile orduyu ve ulemayı ürkütmeden, zamana ve sabra dayanan bir anlayış ile istediği değişimi gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Nizam-ı Cedid ordusu, Mısır önlerinde kendisinden esinlendiği Fransız ordusunu dış desteklerle mağlup da etmiş, ancak bu zafer dahi, onun yok olmasını engelleyememiştir. Orduda III. Selim'in tasavvur ettiği eskiyi hemen yok etmeden evvela restore etme anlayışı, askeriyede yeni bir dikotomi meydana getirmiştir. Bu askeri dikotomi, eski ordunun ulema ile işbirliği neticesinde, Nizam-ı Cedid'in lağvedilmesi sonucunu doğurmuştur.

18.yüzyılda gerçekleştirilmek istenen askeri reformların yüzeysel bir zeminde kalması ve muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmasından sonra 19.yüzyıl reformcuları, ordunun reformu için daha radikal ve bütüncül davranışlar sergilemişlerdir. Askeri modernleşme, şüphesiz Osmanlı modernleşmesinin ana çekirdeğini ve itici kuvvetini oluşturmuştur. Bu doğrultuda III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut, askeri idari ve mali ıslahatların önünde büyük bir engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kaldırmış, yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusunu kurmuştur. Bunun yanında Prusya yedek ordusunu andıran "Redif Teşkilatı" kurulmuş ve "Seraskerlik" makamı ihdas edilmiştir. Ancak Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu da tam manasıyla modern bir ordu olamamıştır. Kapıkulu askerlerinden topçu ve cebeciler bırakılmış, böylece bazı eski yeniçeri subayları şimdiki ordunun komuta kademelerinde görev almışlardır. Ayrıca eski reform denemelerinden olan ve selefi III. Selim döneminde kurulan "Mühendishane-i Berri Hümayun" gibi askeri eğitim kurumları da halen ayakta kalmışlardır. Yine de tüm bu gelişmelere rağmen II. Mahmut dönemindeki askeri reformlar hayatın her alanına yayılmış, modern askeri eğitim için gerekli olan doğa bilimleri, matematik, tıp gibi dallar Osmanlı'nın kültür ortamına bu dönemde girmiştir.⁴⁴

Osmanlı idarecileri, takip ettikleri dış politika doğrultusunda askeri yardım alınacak devletin politikası ile Osmanlı'nın güttüğü politikanın örtüşmesine dikkat etmişlerdir. Yabancı askeri uzman ve danışmanları, Avrupa'da o tarihte paradigma ordusu hangisiyse ondan seçmeye özen göstermişlerdir. Askeri heyetlerin, 18. yüzyılda Fransa'dan, 19. yüzyılda

⁴³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 88.

⁴⁴ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 43-44.

ağırlıklı olarak Prusya'dan gelmesi, keza Osmanlı donanmasında 19. yüzyılda İngilizlerin danışmanlık yapması, devletin Avrupa'daki siyasi gelişmelere göre gardını alıp tercihlerini bu doğrultuda biçimlendirmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla 19. yüzyıl başlarında Osmanlı askeriyesi, Fransa'nın Mısır topraklarında askeri danışmanlığa soyunarak Mehmet Ali Paşa'nın ordusunda Napolyon'un subaylarını öğretmen olarak değerlendirmesi sonucu, ibreyi Prusya'ya yönelterek, Prusya'dan Osmanlı kara ordusunu hazırlamasını istemiştir.⁴⁶

Prusya ordusundan izin almış görünen Yüzbaşı Moltke ve Teğmen von Bergh İstanbul'a gelmişlerdir. II. Mahmut tarafından takdirle karşılanan Alman subaylar Osmanlı hizmetinde kalmışlardır. Bu subaylardan biri olan Moltke, Türkiye Mektuplarında devletin içerisindeki yozlaşmadan, padişahın despot dahi olamayacak kadar hakimiyetsizliğinden, ordunun yeniden düzenli bir şekilde revize edilmesi gerektiğinden, idari işlerin rüşvet karşılığı görülmesinden, devletin iktisadi olarak orduyu beslemekte zorlandığından geniş bir şekilde bahsetmiştir.⁴⁷ Moltke'nin tenkitlerinde ne kadar haklı olduğu Osmanlı'nın kendi valisi olan Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna yenilmesiyle daha da netlik kazanmıştır.

II. Mahmut döneminde Prusyalı subay sayısı daha da artmıştır. Moltke'nin padişah üzerinde bıraktığı derin tesirden sonra Sultan, Prusya ve Avusturya'dan kendilerine subay göndermelerini, Türkleri de kendi askeri okullarına kabul etmelerini talep etmiştir. Bunun akabinde Prusya beş subayını daha göndermiştir. Bu rakam, her ne kadar talep edilen sayının altında olsa da ileride orduda oluşacak Alman nüfuzunun ilk tohumlarını atmıştır. Bu nüfuz arada kesintilere uğrasa da zaman içerisinde daha da güçlenerek Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.⁴⁸

Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzunun bir dönem kesintiye uğramasında, Tanzimat'la birlikte Fransız nüfuzunun tekrar yükselmesi sebep olmuştur. Çünkü Fransız ordusu İtalya, Avusturya, Meksika ve Uzak Doğu'da kazandığı zaferler ile yeniden Avrupa'nın paradigma ordusu haline gelmiştir. Ayrıca 1848 İhtilalleri'nin Avrupa'daki yansımalarından sonra ortaya çıkan Macar ve Leh mülteci askerler de Osmanlı ordusu tarafından konjonktüre uygun bir şekilde Ruslara karşı canları korunarak ve Müslüman olma şartları ile Osmanlı ordusuna kazandırılmıştır. Kırım Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa ile

⁴⁵ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 80.

⁴⁶ Arnold J. Toynbee, **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, C.1, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s. 58.

⁴⁷ Helmuth Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, (Ed. Ahmet Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 56-63.

⁴⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 115.

ittifak kurulması da Alman nüfuzunu engellemiştir. Dolayısıyla II. Mahmut döneminde gelen ilk Prusyalı heyetten sonra II. Abdülhamit devrine kadar payitahta resmi Alman askeri misyonu gelmemiştir.⁴⁹

Tanzimat'tan sonra orduyu çağdaşlaştırma ve alafranga eksenli bir nizam verme anlayışı devam etmiştir. Keza ferman, askerlik işlerini monolitik bir mükellefiyet haline getirmiştir. Bu minvalde askerlik, herkesin belirli bir süre içerisinde gerçekleştireceği vatani bir misyona dönüştürülmüştür.

Tanzimat'tan sonra Abdülmecit, Osmanlı coğrafyasının genişliğini dikkate alarak orduyu beş büyük bölgeye ayırmıştır. Ordulardan ikisinin merkezi İstanbul olmuş; ilki "Hassa Ordu-yu Hümayun Dairesi", ikincisi ise "Dersaadet-i Ordu-yu Hümayun Dairesi" olarak adlandırılmıştır. Hassa Ordusu Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamid, Teke ve Alanya bölgelerini içerisine almıştır. Dersaadet Ordusu'na ise Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya, Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyük-Küçük Çekmece, Kartal ve Gebze bölgeleri bağlanmıştır. Diğer üç ordu "Anadolu", "Rumeli" ve "Arabistan" orduları olarak isimlendirilmişlerdir. Anadolu ordusunu merkezi ilk olarak Sivas olarak belirlenmiş ancak daha sonra Harput olmuştur. 1848 yılında Bağdat merkez olmak üzere "Irak ve Hicaz Ordu-yu Hümayun'u" isimli altıncı ordu oluşturulmuştur. Böylece devletin yıkılışına kadar geçerliliğini koruyacak esas düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu ordular ise yalnızca bağlı bulunduğu bölgeyi korumakla yükümlü olmamış, ihtiyaç halinde diğer bölgelerde de görev almışlardır. Hassa Ordusu Seraskerin (daha sonra Harbiye Nazırı) komutasında, diğer ordular ise Müşir rütbeli subayların komutasında bulunmuştur.⁵⁰

1856 yılında toplanan Paris Kongresi'nde Avrupalı devletler gayrimüslim tebaanın haklarının genişletilmesi isteğini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti ilan ettiği Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerden askerliğini yapmamak karşılığında alınan Cizye vergisini Fransa'nın baskılarıyla kaldırmıştır. Böylece gayrimüslimlerin orduda görev alabilmelerinin önü açılmıştır. Islahat Fermanı'na en büyük tepki askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimlerden gelmiştir. Ferman ile ordu, dış tesirler sonucu olsa da, dini kaideler ile değil, hukuk normları ile işleyen herkes için eşit bir yapıya getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Müslüman tebaadan tepkiler de hemen akabinde orduya sirayet etmiştir. Kuleli Vak'ası adı

⁴⁹ Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *a.g.m.*, s. 89-90.

⁵⁰ Musa Çadrcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 806-807.

verilen olay, ordudaki bir grubun, ulema desteğiyle Ferman'a karşı bir tepki olarak Abdülmecit ve yöneticileri darbeyle tahttan indirmeyi amaçlamış lakin başarılı olamamıştır.⁵¹

Osmanlı ordusundaki medcezirli ıslahat çalışmaları, kısa zamanda önemli bir yol olsa da 93 Harbi'ndeki mağlubiyeti önleyememiştir. Bu mağlubiyette Fransa ve İngiltere'nin gerek siyasi gerek askeri desteği minimal seviyeye indirmesi etkili olmuştur. Ordudaki reformları Avrupalı danışmanlar aracılığı ile gerçekleştirebilen Osmanlı Devleti, çareyi Moltke döneminden sonra yeniden Almanlarda aramaya başlamıştır. Ayrıca Prusya'nın Avusturya-Macaristan ve Fransa'ya karşı galibiyetleri de bu süreçte etkili olmuştur. Bu bağlamda Bab-ı Âli, siyasi konjonktürü göz önünde bulundurarak askeri yardım talebini, Osmanlı toprak bütünlüğünde gözü olmayan devletlere ve savaş kazanan ordulara yöneltmeye devam etmiştir.

II. Abdülhamit ile birlikte askeri reformlar, Alman askeri danışmanlar ile doğru orantılı bir şekilde ilerlemiştir. II. Abdülhamit, askeri reform hareketlerinde Almanya'yı tercih etse de ilk başlarda Osmanlı ordusunun rol modeli Fransa'dan danışman istemiştir. Bu durumun oluşmasında hem Fransa'nın desteğini kaybetmemek, hem de orduda Alman tekelinin oluşmasını engellemek etkili olmuştur. Ancak Fransa'nın talepleri görmezden gelmesiyle meydan tek taraflı olarak Almanya'ya kalmıştır. Almanya'dan 1880 yılında resmi istekte bulunulduktan sonra, 1882 yılında Albay Otto August Johannes Kaehler liderliğindeki küçük bir askeri heyet Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Kaehler gelir gelmez kısa bir incelemede bulunmuş ve kapsamlı bir teşkilatlanma teklifi hazırlamış, teklif padişah tarafından onaylanmıştır. Onaylanan plan, ordunun üç başat eksikliği ve ehliyetsizliği üzerinde durmuştur: Kurmay hizmetinin verilememesi ve emir komuta yapısındaki düzensizlikler, problemler Redif sistemi, askeri eğitimin yetersizlikleri Kaehler'in raporunun bu üç başat sorununu oluşturmuştur.⁵²

1883 yılında ise Kaehler Paşa'nın bahsettiği Osmanlı'nın askeri eğitim konusundaki eksikliklerini incelemek için Binbaşı Von der Goltz İstanbul'a gelmiştir. Von der Goltz geldikten sonra uzun yıllar Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Goltz Paşa, selefi Kaehler'in raporunun, Şarklı bir millet için oldukça uzun ve komplike olduğunu söylemiştir. Goltz'un bu söylemde bulunmasında eğitim görmüş subay ve astsubayı çok az olan, asker toplamak için yeterli bürokratik bir sisteme sahip olmayan, ulaşım koşulları ilkel düzeyde bulunan bir ülkede bu projenin uygulanabileceğinden şüphe duyması etkili olmuştur. Alman reformcuların önerilerinin birbirleriyle çelişik olması doğal olarak payitahtı da

⁵¹ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 517-521.

⁵² Mesut Uyar, Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 415.

kuşkulandırmıştır. Özellikle Alman subayların Türkçe öğrenememeleri ve geleneksel ordu düzeninden bihaber olmaları bu kuşkuları arttırmıştır. Padişah, askerlik vazifesinden pek anlamadığı için bu konuyla Türk subaylarının alakadar olmasını istemiştir. Alman subaylar ise hatıraları aracılığı ile padişahın özde değil sözde askeri ıslahat yanlısı olduğunu ve modernleşebilecek bir ordudan politik olarak çekindiğini dile getirmişlerdir.⁵³ Ordudaki Türk ve Alman grupları arasındaki lisan, ekonomi, rütbe, terfi gibi hizipleşmenin nüveleri oluşmaya başlamış ve Cihan Harbi'nin sonuna kadar çözülemeyecek sorunların tohumları bu dönemde atılmıştır.

Osmanlı ordusu içerisinde orduyu en iyi tanıyabilen ve Osmanlı komutanlarını en iyi anlayabilen tek kimse Von der Goltz olmuştur. Bu sebepten devlet kademesindeki görev süresi sürekli olarak uzatılmıştır. 1908 yılında ilan edilen Meşrutiyet'ten sonra İttihat Terakki tarafından tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Goltz Paşa, Alman askeri makamları tarafından hazzedilmeyen biri olsa da Türk subayları tarafından çok sevilmiştir. Böylece Osmanlı ordusunun eğitimi, donanımı ve stratejisi itibarıyla Alman Genelkurmayı ile bütünleşmesinde en büyük tesir onun olmuştur.⁵⁴ Ayrıca Goltz Paşa, Abdülaziz döneminde başlayan ordunun ağır silah ihtiyacını karşılamak için Alman "Krupp" firmasından yapılan ithalatı da devam ettirmiştir. 1861-1912 yılları arasında yaklaşık 4500 top ithal edilmiş ve bunların çoğu Goltz'un bizatihi görev yaptığı yıllar arasında sipariş edilmiştir. Krupp topları ile birlikte zamanın en iyi tüfeği olan "Mauser" ve barut gibi mühimmatlar da Goltz'un verdiği raporlar sonucunda Osmanlı envanterine kazandırılmıştır.⁵⁵

II. Abdülhamit dönemi sonlarına doğru Osmanlı ordusu teşkilatlanmasını ülke çapında tamamlamıştır. Jeopolitik konum ve nüfus göz önünde tutularak devlet, yedi ordu bölgesine ayrılmıştır. Orduların yerleşimi şöyledir:

1. Ordu: Merkezi İstanbul. Kastamonu, Ankara vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul Sancakları, Kocaeli Sancağı ve İzmit'i kapsamıştır.

2. Ordu: Merkezi Edirne. Konya, Edirne vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul Sancakları dışarısında kalan yerler bağlanmıştır.

3. Ordu: Merkezi Selanik. Selanik, Kosova, İşkodra, Yanya, Manastır ve Aydın vilayetleri

⁵³ İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 61.62.

⁵⁴ Ortaylı, **a.g.e.** s. 64-65.

⁵⁵ Fatih Tetik, Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayi", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 109.

4. Ordu: Merkezi Erzincan, Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır vilayetleri

5. Ordu: Merkezi Şam, Suriye, Beyrut, Halep, Adana, Kudüs müstakil sancağı

6. Ordu: Merkezi Bağdat, Basra, Bağdat, Musul ve Yemen vilayetleri

7. Ordu: Merkezi Sana, Trablusgarp vilayetiyle Bingazi Sancağı, Hicaz vilayeti.⁵⁶

Abdülhamit'in ordu teşkilatlanması, askeri reformları ve askeri okullarda yaptığı bir takım düzenlemeler, ordudaki subay sınıfına olumlu olarak yansımıştır. Askeri okullarda yabancı dil eğitimi ile hariçteki gelişmeleri takip ederek mezun olan subaylar, Kurmaylık eğitimi de aldıktan sonra Osmanlı yenileşmesinin ana çekirdeğini oluşturan askeri reformların bizatihi uygulayıcısı haline gelmişlerdir. 1897 yılında Yunanlıların mağlup edilmesi de ordunun kendine güvenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde subay sınıfının kendine güvenip Sultan Hamit'ten bağımsız hareket etmesinde, gayrinizami harp tecrübeleri de etkili olmuştur. Merkezi idare, Avrupalı devletler ve Balkan komitacılarının paylaşmak istediği Makedonya gibi çatışma bölgelerini, imparatorluğun geri kalan kısmından tecrit ederek kamuoyunu iç sıkıntılardan uzak tutmak istemiştir. Bu sayede subaylar, payitahttan ve Seraskerlikten bağımsız olarak muhtelif gayrinizami harp taktik ve tecrübeleri geliştirmeye başlamışlardır. Bu da onların, Makedonya'da beklenmedik ölçüde inisiyatif ve hareket serbestisi kazanmalarına vesile olmuştur. Ancak gayrinizami harp sahasında yetişen subaylar, ileride konvansiyonel savaşın realitesine uymakta büyük zorluklar çekmişlerdir. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı, bu ahvalin gözle görülür örneği olmuşlardır.⁵⁷

Makedonya'da komitacılarla mücadele ederek gerilla tipi savaşı öğrenen subay sınıfı, Kanun-i Esasi'yi tekrar ilan ettirmek için bölgede kazandıkları tecrübeyi merkezi idare üzerinde uygulamaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Manastır ve Selanik'te ayaklanma çıkaran Kolağası Niyazi ve Enver Paşa gibi subaylar, isyanı kısa sürede tüm Makedonya'ya yaymış ve padişahı Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda bırakmışlardır. 1 yıl sonra yaşanan 31 Mart Vak'ası'nı Selanik'te bulunan 3.Ordunun bastırması ile ordu, rejimin ve yeniliklerin koruyucu statüsüne yükselmiş, sarayın vesayetini yıkarak devletin velayetini üzerine almıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra ordu teşkilatında daha radikal değişimlere gidilmiştir. Goltz'un bir dönem asistanlığını yapan Ahmet İzzet Paşa gibi Alman askeri tedrisatından

⁵⁶ Çadırcı, a.g.m. s. 808.

⁵⁷ Uyar, Erickson, a.g.e. s. 439.

geçmiş kurmay subaylar, 1910 tarihli yapılandırma kararnamele ele almışlardır. Bu kararnameye göre ilk olarak ordu, üçgen tümen konseptine geçirilmiştir. Bu konseptte göre her tümen üç alay ve her alay üç taburdan kurulacak, böylece iki tugay karargahı ve bir alaydan tasarruf edilerek tümenin muharebe gücünü muhafaza etmek amaçlanmıştır. Bu askeri fikrin dünyadaki ilk uygulaması Osmanlı ordusunda olmuştur. İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkeler üçgen tümen konseptini Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamışlardır. İkinci olarak subay sınıfı içerisinde mektepli olmayanlara karşı geniş bir tasfiye başlatılmıştır. İlk olarak Goltz'un yirmi sene önce ortaya attığı subay sınıfının homojen olması gerektiği fikri, bu kararname ile uygulamaya sokulmuştur. Üçüncü olarak askeri öğrenciler artık teoriden ziyade uygulamalı eğitime geçirilerek müfredat genişletilmiştir. Tüm bu reformlar doğru olmasına rağmen zamanlama konusunda sıkıntıya düşülmüştür. Çünkü İtalyanların ve Balkan devletlerinin irredantist hedefleri doğrultusunda birer yıl arayla Trablusgarp'a ve Osmanlı'nın son Balkan topraklarına saldırma girişimleri, reformların sağlam bir zemine oturtulabilmesi için zamana ihtiyacı olan imparatorluğu, zor durumda bırakmıştır.⁵⁸

Bu reformlarla birlikte 1909 yılında yapılan anayasa değişikliği, Islahat Fermanı'ndan beri bir türlü kararlaştırılmayan gayrimüslimlerin askerlik yapma durumu da karara bağlanmıştır. Askerlik hizmeti artık imparatorluğun tüm vatandaşları için yerine getirilmesi elzem bir yükümlülük haline getirilmiştir. Lakin, yurttaşlar ordusu ve onun öznesi yurttaş asker ile hedeflenen cemaatsel kimliklerin Osmanlı vatandaşlığı aleyhine marjinalleşmesi de, milliyetçiliğin bir hadise haline geldiği mevcut politik konjonktürde geç gelmiş bir operasyon olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Askeri reformların başarıya ulaşması için ihtiyaç duyulan zaman, 1911 Trablusgarp ile başlayan savaşlar silsilesinden sonra Osmanlı aleyhine işlemiştir. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı Makedonya'dan öğrenmiş oldukları gayrinizami harp tecrübesi ile mücadele eden Osmanlı subayları, yerel halka da kısa süreli askerlik eğitimi vererek topyekün bir direniş örgütlemiştir. Balkan devletleri Osmanlı'ya birleşik bir hareket oluşturduktan sonra Trablusgarp bırakılmış, devletin yüzü askeri otoritenin de yuvalandığı Balkanlara çevrilmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na Balkan devletlerini yenebileceğini düşünerek girmiştir. Ancak askeri reformlar henüz çok yenidir ve reformları başarıya ulaştıracak en temel düstur olan altyapı eksikliği, hiçbir şekilde giderilememiştir. Alman subay Hochwachter, Balkan Savaşı'nın müsebbibi olarak sağlık hizmeti yetersiz, telgraf hattı az,

⁵⁸ Uyar, Erickson, a.g.e. s. 442-445.

⁵⁹ Fusun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** (2001), İletişim Yayınları, C.1, s. 168.

ulaşımı zayıf bir altyapıya sahip olan devleti, bu elverişsiz şartlarda savaşa iten mercileri göstermiştir.⁶⁰ Böylece Osmanlı Devleti, askeri modernleşmesinin ve askeri otoritesinin beşiği olarak gösterilen Rumeli'yi kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin donanmasını ve hava kuvvetlerini de kısaca gözden geçirirsek her iki kuvvette de arzulanan muvaffakiyet sağlanamamıştır. 1773 yılında "Mühendishane-i Bahri Hümayun" ile başlayan denizcilik faaliyetleri Bahriye Kanunnameleri'nin tanzimi gibi ıslahat çalışmalarıyla beslenmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi ile yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçiş süreci, Osmanlı donanmasına da sirayet etmiş ancak gemileri yönlendirecek insan kaynağının azlığı denizlerdeki hakimiyeti budamıştır. 1827 Navarin'de donanmanın İngiliz-Fransa-Rusya kuvvetleri tarafından yakılmasıyla Osmanlı Devleti, donanmasız bir deniz imparatorluğu şekline bürünmüştür. Kırım Savaşı'ndan sonra tekrar toparlanan Osmanlı donanması, Abdülaziz dönemi ile yenileştirme faaliyetlerine tabi tutulmuş, ancak ülkenin iktisadi koşulları donanmanın yenilenmesi için mali açıdan yetersiz olmuştur. II. Abdülhamit döneminde gözlemlenen denizcilik perspektifi ise, donanmanın Haliç'te çürütülmesi yahut bunun tam aksi görüşleri çerçevesine sıkışmıştır. Türk denizciliği bu sağlıksız ilerleme modeliyle Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yüzleşmiştir. Ege Adaları bu süreçte herhangi bir mukavemet gösterilmeden kaybedilmiştir. Keza harp esnasında Hamidiye kruvazörünün bazı başarıları hariç donanma etkili olamamıştır.⁶¹

Dünyada havacılık teşkilatlarının kurulması ise 20.yüzyılın hemen başlarına denk gelmiştir. ABD 1909'da, Fransa, Almanya, İtalya 1910'da, İngiltere 1911'de, Avusturya ve Rusya 1912 yılında hava kuvveti teşkilatlanmalarını hayata geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti de aynı tarihlerde kendi hava kuvvetini kurmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın 1910 yılında Fransa'da düzenlenen Picardie manevralarına bazı Osmanlı subaylarını göndermesi, bu alanda bir dönüm noktası olmuş, Osmanlı idarecileri pilotluk eğitimi için Fransa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Osmanlı ordu modernizasyonunu sağlamak için gelen Almanya'nın havacı subayının bulunmaması, Bab-ı Âli'yi bu alanda Almanların rızasını alarak Fransa ile işbirliğine yöneltmiştir. Trablusgarp Savaşı'nda ilk uçak düşüren kara savunmacı devlet olarak tarihe geçen Osmanlı Devleti, Mart 1913'e kadar Osmanlı envanterine 17 adet uçak sokmuştur. Bu uçakları Balkan Savaşı'nda kullanan imparatorluk, arzuladığı başarıya ulaşamamıştır. Hava kuvvetlerinin de tıpkı donanma da olduğu gibi mali sıkıntılar, sevk ve

⁶⁰ Gustav Von Hochwacher, **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephede**, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64-67.

⁶¹ Ali Fuat Öreç, "Türk Denizcilik Tarihi Yazımı Problemleri", **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-35.

idarede başsızlık, genel bilgi azlığı, kötü idarecilik gibi problemler barındırması bu başarısızlıkta en mühim payı oluşturmuştur.⁶²

Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı halkı, yaşanan felaketin Osmanlı subaylarının yanlış hareketlerinden kaynaklandığını düşünmüştür. Bu durum, ordunun itibarını vatandaşın gözünde ciddi ölçüde düşürmüştür.⁶³ Halk, olgulara sonuç odaklı yaklaştığı için Meşrutiyet'ten sonra hayata geçirilmeye çalışılan askeri reformların devlete ne denli faydalı olabileceğinden ziyade, tabii olarak devletin muharebe meydanında toprak kazanıp kaybettiğiyle ilgilenmiştir. Victor Hugo'nun "Kimse senin dalgalarla nasıl boğuştuğuna bakmaz. Gemiyi limana getirip getiremediğine bakar" vecizesi, Balkan hadisesinden sonra Osmanlı tebaasının orduya bakış şeklini en iyi anlatabilecek bir benzetme olabilir. İşte Osmanlı Devleti'nin yeni kamplaşmalar çerçevesinde ortaya çıkan Cihan Harbi'ne girmesinin askeri açıdan en önemli nedeni, Balkan Savaşları'ndan sonra halkın gözünde değersizleşen orduya, iade-i itibarını geri kazandırmak istemesi olmuştur. Nitekim ordunun itibarının zedelenmesi, devletin saygınlığının azalmasına yol açacağı için yeni bir muharebe başarısı elde etme isteği, Osmanlı Devleti'ni dört yıllık yeni savaşlar içerisine sokmuştur.

Sonuç

Tanzimat'tın ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli siyasi vakalarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar varlığını her daim siyasi arenalarda hissettirmek istemiştir.

Siyasi başarıların askeri başarılarından geçtiğini düşünerek ordu modernleşmesini, devlet modernleşmesinin beşiği haline getiren Osmanlı Devleti, dönemin paradigma ordularını örnek alarak Asyatik geleneğin bir yansıması olan ordu geleneğini, Batı eksenli restorasyonlarla yeniden yapılandırmıştır. Bu sayede Klasik Dönemdeki güçlü zamanlara tekrar ulaşmak hedeflenirse de istenilen başarı gerçekleştirilememiştir.

⁶² Mustafa Yeni, "Hava Kuvvetleri", **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 164-174.

⁶³ Sabahattin Selek (Haz.), **İsmet İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, Cumhuriyet Yayınları, 1997, s. 103.

KAYNAKLAR

- AFYONCU, Erhan (2011) **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- AHMAD, Feroz (1999) **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (1997) **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.1, Cumhuriyet Yayınları.
- (1997)“Siyasal Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.3, Cem Yayınları, İstanbul. s.77-188.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997) **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARTUÇ, Nevzat (2008) “II. Meşrutiyet’in İlanı”, **Doğu Batı**, Cilt 1, No.45, İstanbul. s.65-82.
- BERKES, Niyazi (1978) **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- BEYDİLLİ, Kemal (2007) “Paris Antlaşması”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.34, s.169-172.
- BOSTAN, M. Hanefi (1992) **Said Halim Paşa: Bir İslamcı Düşünür**, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa (2002) “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ÇALIK, Mustafa (2016) “Jön Türkler’den Jön Müslümanlar’a: Bir Gafletin Tarihi Yahut Bir Muhalefet Tarzının Zihniyet Kalıbı”, **Türkiye Günlüğü**, 126/Bahar.
- ÇAVDAR, Tevfik (1991) **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CLOGG, Richard (2015) **Yunanistan’ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1986) **31 Mart Vak’ası**, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- EFE, Ahmet (2007) **Kuşçubaşı Eşref Efsaneden Gerçeğe**, Bengi Yayınları, İstanbul.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1989) **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HÜLAGÜ, Mehmet Metin (1996) “Gazi Edhem Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.13. s.449.
- HOCHWACHTER, Gustav Von (2008) **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe**, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2016) **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C.4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya (2007) **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

----- (2007) **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KARPAT, Kemal (2006) **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim (Haz.) (1997) **Midhat Paşa'nın Hatıraları:Hayatım İbret Olsun**, C.1, Temel Yayınları, İstanbul.

KURAN, Ahmet Bedevi (2000) **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard (2015) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

MOLTKE, Helmuth Von (2016) **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, (Ed. Ahmet Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul.

OKYAR, Osman, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1999) **Fethi Okyar'ın Anıları (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ÖRENÇ, Ali Fuat (2012) “Türk Denizcilik Tarihi Yazımı Problemleri”, **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2006) **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul.

----- (1981) **II.Abdülhamit Döneminde Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

QUATAERT, Donald (2017) **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908**, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul.

SELEK, Sabahattin (Haz.) (1997) **İsmet İnönü'nün Hatıraları: Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)**, Cumhuriyet Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (2012) “Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

SOMEL, Selçuk Akşin (2001) “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C.1, İletişim Yayınları.

SÖNMEZ, Erdem (2012) **Ahmed Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ŞIVGIN, Hale (2002) “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TETİK, Fatih, SOYLUER, Serdal (2013) “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayi”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

TOYNBEE, Arnold J. (1999) **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, C.1, Cumhuriyet Yayınları.

TUNÇAY, Mete (1997) “Siyasal Tarih 1908-1923”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınları, İstanbul.

UÇAROL, Rifat (1985) **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

UYAR, Mesut, ERİCKSON, Edward J. (2014) **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÜNALP, F. Rezzan (2013) “İlklerin Savaşı Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.22.

ÜSTEL, Füsün (2001) “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.1, İletişim Yayınları.

VOVELLE, Michel (2016) “Karl Marx: Tarih Hiçbir Şey Yapmaz; Her Şeyi Yapan, Gerçek ve Canlı Olan İnsandır”, **Tarihçiler**, Veronique Sales (Haz.), Çev. Elif Bildirici, İletişim Yayınları, İstanbul.

YENİ, Mustafa (2012) “Geç Osmanlı Askeri Tarih Çalışmalarında Görüntülü Kaynakların Kullanımı”, **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2013) “Hava Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YENİÇERİ, Özcan (2002) “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, **Türkler Tarihi Ansiklopedisi**, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

YEŞİL, Fatih (2016) **İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2013) “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Gültekin (2013) “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul.

YURDAYDIN, Hüseyin G. (1997) “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)**, C.3, Cem Yayınevi, İstanbul.